

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətləri olmuş Əhməd Ağaoğlu (1869-1939) ilə türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımlayan bir sıra şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin əsasən ad çəkəndən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər həmin şəxslərin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Atam güldü:
"Evimizə gələn adamlarla".
"Tanıyırsan onlar kimdir?"
"Birini tanıyıram, o biri də yaxşı adama oxşayır".

Anam atamın əlindən tutdu, xəfif və titrək səslə "Əhməd! - dedi, - yaxşı tanımadığın, halına, xasiyyətinə bələd olmadığın adamla iş görmə".

Atamın son qəzeti olan "Axın" belə çıxdı.

Aradan bir neçə ay keçdi. Bir gecə həmin vaxt İstanbulda olan Qazi atamı Dolmabağca sarayına, şam yeməyinə dəvət etmişdi. Xeyli vaxt idi ki, qarşı-qarşıya gəlməmişdilər. Sərbəst Firqə macerasından sonra bu qurumun başında dayananlardan təkrar Cümhuriyyət Xalq Firqəsinə, yaxud dövlət xidmətinə qayıtmayan yeganə adam, yaqın ki, atam idi. "Axın" qəzeti vəzifə başında olanların bir qismi üçün müxalifətin səsi hesab edilirdi. Atam bu səbəbdən Atatürklə təkrar qarşılaşmanın hansı əhvali-ruhiyyədə keçəcəyini narahatlıqla düşünürdü. Gecəyansından az sonra evə dönmək birbaşa yatağında uzanan anamın yanına getdi. Anam evləndikləri gündən bəri çox nadir hallarda ərinin üzünü indiki kimi məyus və iztirabl görmüşdü və odur ki, atam hələ söhbəti açmadan sözlə "Yaxşı keçmədi, elə deyilmi?" - deyərək başladı, atam da "Bəli, yaxşı olmadı" - demişdi. "Paşa əvvəlcə çox iltifat göstərdi, yanında oturtdu. Süfrədə ... xanımlarla ... bəylər var idi. Arada "Axın" qəzetini buraya gətirin!" əmrini verdi. Gətirilən qəzetdən məqalələrimi bir-bir oxutdu. Hər məqalədə nə demək istədiyimi soruşdu. Yazılın hamısını ictimai tənqidlər olduğunu, səmiyyətimizin yaxşı tərəfləri ilə bir sırada qüsurlarını göstərməyə xidmət etdiklərini söylədim. Bu zaman Atatürk ... bəyə işarə edərək "Bəyəfəndi, bir şəxs həm darülfünunda professorluq edib, həm də mövcud hakimiyyəti tənqidə başlasa, nəticələri yaxşı ola bilərmi?" - deyərək soruşdu. Həmin adam da "Əlbəttə, bu düz iş deyil" - dedi. Sualını məclisdəkilərin bəzilərinə müraciətlə yenidən təkrarladı. Yalnız ... bəy "Əgər rejim və hakimiyyət qüvvətli isə, bir şəxsin həm darülfünunda professorluq etməsi, həm də müxalifətdə qalması heç bir zərər gətirməz.

Lakin rejim və hakimiyyət zəifləyərsə, bunun ziyanları ola bilər" - cavabını verdi. Atatürk üzünü mənə çevirərək dilləndi: "Bax, eşit, gör adamlar nə deyirlər!" "Paşam, hər kəs bir cür düşünə bilər, mən nə edim?" - cavabını verdim.

Atatürk qəflətən "Anlaşılr! - deyərək başladı, - onlara cavab verməyi özünə sığışdırmırsan, lap yaxşı, onda mən deyərəm. Həm darülfünun professoru, həm də müxalifətçi olmaq bir araya sığışmaz". Sonra əlavə etdi: "Hələ söyləyərək, sən bu qəzeti çıxarmaq üçün pulu haradan almısan?"

Həmin anda şəxsimə qarşı necə qorxunc bir intriqanın başladığını anladım. "Paşam, - dedim, - "Axın"ın nüsxələri bura gətirilib məqalələrim oxunmağa başladığı zaman özlüyümdə nəşri dayandıрмаğa qərar vermişdim. Ancaq bir halda ki, belə şübhələr var, müfəttişlər yoxlayıb pulu haradan, necə tapdığını aydınlaşdırmayana qədər qəzeti bağlamayacağam". Bunu eşidən Qazi "Demək, baş aparırsan! - deyərək başladı. - Həm də unudursan ki, burada bizə boğaz ortağın!"

Anam atamın əllərindən tutub "Qazi elə beləmi söylədi?" - deyərək soruşdu.

"Bəli, Sitarə, eynən belə söylədi və bir an içərisində həyatın ən dərin kədəri içimi doldurdu. "Paşam! - dedim, - on səkkiz yaşından bəri türk millətinin xidmətindəyəm. Həyatım boyu oxşar sözləri mənə dəfələrlə, bir çoxları söylədilər. Hamısına gülərək keçmişəm. Amma indi sizin dilinizdən eyni kəlmələri eşitmək mənə ruhumun dərinliklərinə qədər sarsıtdı.

Həmin hadisədən sonra anam, əvvəla, onu illərdən bəri müalicə edən mərhum həkim Aqil Muxtarə "Ölümüm yaxınlaşdı, doktor. Fəqət Əhmədi düşdüyü maddi və mənəvi sıxıntılar içərisində yalnız qoyub getmək çox çətindir. O, özünü "tutana" qədər yaşaya bilsəydim!" - demişdi. Eyni sözləri növbə ilə atamdan başqa hamımıza təkrar etmişdi. Lakin, heyhat, artıq həyatını bir an da olsun uzatmaq mümkün deyildi. Bircə təsəlli vardı. Həmişə Allahdan özünə ərinədən əvvəl ölüm arzulamışdı. Artıq arzusu həyata keçirdi. Ölümünə hazırlıq da görmüşdü - lap əvvəldən kafənini, tabuta örtüləcək şalı, gül süyunu, sidr-kafuru atamın bildiyi yeri yığmışdı.

Atamın dostları

1933-cü il, oktyabrın 16-da şam süfrəsi ətrafına toplaşmışdıq. Yalnız bacım Tezer anamın yanında idi. Birdən "Anama nə isə olur!" - deyərək çığırtdığını eşdik. Biz otağa girəndə artıq anamın gözləri qapanmışdı. İndiki kimi yadımdadır - atam əvvəlcə özünü itirdi. Sitarənin ölümü barəsində çox düşünmüşdü. Fəqət bu anı əsla təsəvvürünə gətirə bilməmişdi. Bir-bir hamımızın üzünə baxdı, sonra birdən anamın dizlərinə qapanaraq hıçqıra-hıçqıra ağlamağa başladı.

Atam və mən

Molla Gürani

İstanbulun indi adı yaddaşlardan silinmiş bu yangın yeri Ak-sarayla Çapa arasındakı böyük caddənin sol tərəfinə düşür. Yangından əvvəl, yəni 1918-ci ildə vur-tut bir cami, təkkə və bir neçə kiçik küçədən ibarət bu məhəllədə uşaqlığımın ilk dövrü keçib. Bağın içində ikimərtəbəli, geniş salon və otaqları olan böyük evimiz vardı. Balkan müharibəsinin fəlakətli illərini güclə xatırlayıram. Bəlkə də, indi düşündüyüm zaman göz önündə canlanan qarma-qarışıq üzlər və hərəkətlər, qulaqlarımda cingildəyən uzaq səslər sanki özümün görmüş, eşitmiş zənn etdiyim, əslində isə başqalarının nağıl etdikləri hekayətlərdən gəlmədir. Amma sadəcə öz duyğularım, yaşantılarımla xatırladığım mənzərələr də var.

Qısa tədarük məqsədi ilə alınan, hələ yerinə yığılmayan odun topası üzərində havaya çərpələng uçurduğumu xatırlayıram. Yavaş-yavaş çökən axşam qaranlığında, küçəni birdən-birə dərin səssizlik içində qoyub evlərinə çəkilən uşaqların arasındayam. Məhəlləmizə çox uzaq yerdə başlanmış yangın xəbərini verən gözətçinin səsinə eşidincə titrəyərək anamın qucağına atılıram. İsti otaqda buğulanmış pəncərə şüşələrini əlimlə silib iri qar dənələrini saymağa çalışıram. Sonra bir təkkə xatırlayıram. Uzun qış gecələri orada ağ saqqalı, ağ cübbəli şeyxin yanında bir hoqqabazın məharətini seyr edirdik. Neyin ahəstə sədəsi altında gözlərim özünə qapanırdı.

Bütün bu qırıq-sökük mənzərələr arasında atamla bağlı xatirələrim şıdırgı yağışın göyden sanki vedrə ilə su tökülürmüş kimi yağdığı bir gecəyarisindən başlanır. Əgər insan həyatının bəlli bir anında geridə buraxdığı günləri və illəri dünyaya göz açdığı dəqiqədən etibarən xatırlaya bilsəydi, həmin gecəyarisinə mən də öz doğum tarixim, deyərdim.

Gözlərim önündə böyük və qırmızı rəngə çalan mebellə bəzədilmiş bir salon canlanır. Sol tərəfdə, darvazaya baxan pəncərənin önündə durmuşam, aşağıda, açıq qapı qarşısında dayanan üç adamın kölgəsinə baxıram. Birdən-birə iki qüvvətli qol belimdən yapışdı. Anıdan başım əsmər bir çöhrə ilə qarşı-qarşıya gəldi. Alnımda, yanaqlarımda qurquru dodaqların təması hiss etdim. Kimsə yeyin addımlarla pilləkənlərdən aşağı endi. Təkrar pəncərənin önünə qaçdım. Artıq darvaza bağlanmışdı.

İllər keçəndən sonra öyrəndim. Kamil Paşa hökumətinin zamanı imiş. İttihadçıların çoxu həmin gecə həbs edilmiş.

Üzünün cizgiləri digər iki üzle birlikdə yavaş-yavaş xatirimdə cizilməyə başlayır.

Saqqalı, gözlərində parlaq işıqlar yanan yuvarlaq simalı şəxs. Bu, Ömər Nacidir. Qıyıq gözlü, almacaq sümükləri qabağa çıxmış, ağ saqqal çevrələnmiş gəniş bir çöhrə. Bu səyyah xoca Əbdülrəşiddir.

Nədənsə, əlini sol gözünün üstündə tutaraq onlarla danışan üçüncü adama yandan baxıram. Geniş alnından başının arxasına tərəf gur dalğalarla yayılan saç var. Qalın qaşları altındakı bir az əyri iri burnu, incə, qələmlə çəkilmiş cizgini xatırladan dodaqları və enli çənəsi ilə bu üz mənə də həm qorxu, həm də şirin bir həyəcan yaradır.

Ömər Naci İranda tutulub məhbəsə salınanda zindan nəzarətçisinin onun hüriyyəti haqqındakı fikirlərini ələ salan sözlərini deyir:

Ey köpək oğlu əncümən

Sən deyən oldu, yoxsa mən?

Qorxu və həyəcanla baxdığım adamın yadımda qalan ilk qəhqəhəsi qulaqlarımda səslənir.

Fatih yangınında Molla Gürani məhəlləsi ilə birlikdə evimiz də yandı.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən: Vilayət QULİYEV, professor